

Zdzisław J. Winnicki*

Rola systemu organów Rady Regencyjnej Królestwa (Państwa) Polskiego w odbudowie państwowości polskiej (wybrane problemy)

The Role of the System of Bodies of the Regency Council of the Kingdom (State) of Poland in the Reconstruction of Polish Statehood (Selected Problems)

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: *Królestwo Polskie, Rząd Królewsko-Polski, Rada Regencyjna Królestwa (Państwa) Polskiego, Akt 5 listopada 1916 r., organy systemu Rady Regencyjnej, przejmowanie administracji byłych dzielnic rozbiorowych*

Key words: *The Kingdom of Poland, the Royal-Polish Government, Regency Council of the Kingdom of Poland, Act of November 5, 1916, organs of the Regency Council, taking over the administration of the former partition districts*

Abstrakt: *Artykuł odnosi się do wybranych kluczowych zagadnień ustrojowo-politycznych związanych z budową centralnych organów państwowych odradzającej się państwowości polskiej w latach 1917–1918. Budowa ta (organizacja) została rozpoczęta przez środowiska aktywistyczne w proklamowanym (reaktywowanym) 5 listopada 1916 r. przez cesarzy Niemiec i Austro-Węgier w Królestwie Polskim. Utworzone wówczas tzw. organy emancyperyjne, Tymczasowa Rada Stany a następnie Rada Regencyjna Królestwa Polskiego, podjęły starania na rzecz organizacji struktur państwowych odradzającej się państwowości, które to struktury działały de facto na rzecz przyszłego „Zjednoczonego Państwa Polskiego” i jako takie zostały przejęte i w pełni wykorzystane przez suwerenne władze polskie po 11/14 listopada 1918 r.*

Abstract: *The paper refers to selected key political issues related to the construction of central state bodies of the reborn Polish statehood in the years 1917–1918. This construction (organization) was started by activist circles in the proclaimed (reactivated) Kingdom of Poland on November 5, 1916, by emperors of Germany and Austria-Hungary. The emancipatory bodies formed at the time – the Provisional Council of States followed*

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8636-2373>; prof. dr hab. em., Uniwersytet Wrocławski. E-mail: zdzislaw.winnicki@uwr.edu.pl.

by the Regency Council of the Kingdom of Poland – made efforts to organize the state structures of the reborn statehood, which de facto worked for the future “United Polish State” and as such were taken over and fully used by the sovereign Polish authorities after November 11–14, 1918.

Niniejsze uwagi związane są z omówieniem kluczowych zagadnień związanych z organizacją, funkcjonowaniem oraz praktycznym znaczeniem dla organizacji państwowości polskiej w latach 1917–1918, jakie podjęły aktywistyczne kręgi polityczne w reaktywowanym przez Niemcy i Austro-Węgry Królestwie Polskim. Działania te sprowadziły się do praktycznego ukształtowania centralnych organów polskiej administracji państwowej w Królestwie, a następnie objęciem przez te organy i powołane przez nie instytucje zarządu sprawami państwowymi na całym obszarze polskiej państwowości obejmowanym suwerennym władztwem polskim po 11/14 listopada 1918 r. Zagadnienia te przedstawił kompleksowo w monografii o systemie organów Rady Regencyjnej Królestwa/Państwa Polskiego¹. Poniżej przedstawiamy kluczowe naszym zdaniem zagadnienia polityczno-ustrojowe związane z procesem genezy, rozwoju i praktycznego znaczenia, jakie odegrały te organy uznane za twórców zorganizowanej państwowości, zwłaszcza w odniesieniu do administracji, zrębów wojskowości i podstaw prawnych reaktywowanych struktur państwowych w Polsce.

Do zagadnień tych zaliczyliśmy okoliczności i znaczenie skutków Aktu 5 listopada 1916 r., genezę utworzenia polskich organów emancypacyjnych w Królestwie jakimi stały się Tymczasowa Rada Stanu i jej całkowicie odrębna następczyni – Rada Regencyjna oraz utworzony przez nią system centralnych organów państwowych przejętych w całości przez suwerenne władze polskie po 11/14 listopada 1918 r. Kwestie te są różnie interpretowane w historiografii, a rola owych organów niedoceniana bądź deprecjonowana. Poniższe uwagi mają zatem za cel zwrócenie uwagi na realne znaczenie działań podjętych przez aktywistów, a następnie w całości przejętych przez ich następców już w systemie suwerennych organów polskich, początkowo tylko na obszarze byłego Królestwa Polskiego, a później w ramach wysiłku narodowego w pozostałych byłych dzielnicach zaborowych.

Po 11/14 listopada 1918 r. suwerenne władze odrodzonej Polski zastały gotowy i praktycznie funkcjonujący aparat administracyjny, który w całości przejęto, rozbudowano i wykorzystano w odbudowie i rozbudowie odrodzonej państwowości polskiej.

¹ Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917–1918)*, Wrocław 2017, wyd. II, ss. 343.

1. Akt 5 listopada 1916 r. w zamyśle politycznym mocarstw centralnych nie był jedynie proklamacją utworzenia państwa Królestwa Polskiego lecz restytucją tej formy państwowości, jednostronnie zlikwidowanej przez carat wbrew prawu międzynarodowemu, znajdującemu podstawę w ustaleniach kongresu wiedeńskiego z roku 1815.

W zamyśle mocarstw centralnych, w tym w szczególności Cesarstwa Niemieckiego, było utworzenie powiązanych politycznie państw buforowych składających się z obszarów zachodnich cesarstwa rosyjskiego od Finlandii przez mającą powstać autonomiczną Litwę, Łotwę i Estonię oraz być może jakąś formę autonomii białoruskiej, po sojuszniczą Ukrainę. Królestwo Polskie miało być częścią tej koncepcji *Mitteleurop*y, zwłaszcza, że zarówno Niemcy jak i Węgry były nastawione absolutnie negatywnie do rozwiązania austro-polskiego. Należy zwrócić uwagę na fakt, że w roku 1916 wszystkie ościenne struktury państwowe były monarchiami, stąd zarówno mocarstwa centralne jak i wszystkie siły polityczne w Królestwie Polskim w tej fazie wojny nie wyobrażały sobie innej formy ustrojowej, niż monarchia konstytucyjna. W końcowej fazie wojny poglądy te uległy zasadniczej zmianie na rzecz koncepcji republikańskiej. Powszechnie uważa się, że o ustroju republikańskim przesądził swoim dekretem jednoosobowo Józef Piłsudski jako Tymczasowy Naczelnik Państwa. Zapomina się jednak, że w III., niepodległościowym Orędziu RR z 7 października 1918 r. Rada Regencyjna zmieniła nazwę na Rada Regencyjna Państwa Polskiego, co każe przypuszczać, że ustrój republikański odradzającej się Polski „Zjednoczonej” był już formalnie przesądzony w tym momencie. Koncepcję instytucji tymczasowej głowy państwa (dekret Józefa Piłsudskiego) opracował na zlecenie rządu Jędrzeja Moraczewskiego Władysław Wróblewski (Szef Prezydium Rady Ministrów we wszystkich rządach RR oraz w pierwszym rządzie niepodległym Moraczewskiego, ostatni kierownik Rady Ministrów – prowizorium w systemie organów RR). Moraczewski prosił (zlecił) Wróblewskiego o przedstawienie na najbliższym posiedzeniu „wniosku w sprawie wykonywania władzy zwierzchniej przez komendanta Józefa Piłsudskiego i rozgraniczenia jego kompetencji od Rady Ministrów” oraz wniosku w sprawach trybu mianowania ministrów i urzędników². Warto zauważyć, że odpowiedni materiał został przedstawiony zgodnie z życzeniem i jednomyślnie przyjęty³. Wróblewski współkonstruował pojęcie instytucji Naczelnika Państwa i to on wspólnie z Ministrem Spraw Wewnętrznych nowego rządu

² 2-gie posiedzenie Rady Ministrów Republiki Polskiej – Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Protokoły Rady Ministrów Królestwa Polskiego, sygnatura 8, karta 324 – dalej: RM-8 k. 324.

³ RM-8 k. [nieczytelne].

Stanisławem Thugutem przygotował Dekret z 22 listopada 1918 r. o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej⁴.

Samo Królestwo Polskie, w obawie Niemiec przed zjednoczeniem dawnych obszarów zaborowych i tym samym wzrostem znaczenia geopolitycznego, miało być dodatkowo okrojone z terytoriów poprzez stworzenie niemieckiego pasa bezpieczeństwa obejmującego zachodnio-północne obszary reaktywowanej państwowości, mające być włączone bezpośrednio do Niemiec⁵ oraz poprzez przekazanie proniemieckiej Ukrainie terenów guberni chełmskiej.

Druga część ww. planu wydawała się załatwiona w dwóch etapach traktatu pokojowego na wschodzie. W pierwszym etapie, przez zakończenie wojny na rosyjskiej dotąd Ukrainie i zobowiązanie traktatowe (brzeskie) przekazania jej Chełmszczyzny. W etapie drugim (też brzeskim) po zwycięskiej ofensywie państw centralnych, na rozszerzonych obszarach Ober-Ost, po zawarciu pokoju z Rosją bolszewicką wyłączono z dawnego cesarstwa rosyjskiego tereny przewidywane jako twory buforowe, o których mowa wyżej. Wbrew oczekiwaniom polskich organów emancypacyjnych, rząd Królestwa Polskiego, obszaru najbardziej zaawansowanego w formule tworzenia państwowości, nie został dopuszczony do rokowań brzeskim na żadnym z etapów. Spowodowało to zasadniczy kryzys polityczny w środowiskach polskich w Królestwie oraz poważny gest formalny RR i jej pierwszego rządu (Jana Kucharzewskiego), polegający na dymisji Rady Ministrów i oświadczeniu RR w II. orędziu do Narodu o tym, że *swoje kompetencje czerpać odtąd będzie z woli Narodu*, co można uznać za pierwszy etap jednostronnego uwolnienia się od linii politycznej Aktu 5 listopada. Status formalny Królestwa Polskiego wbrew potocznej i utrwalanej w historiografii polskiej tezie nie miał w tym czasie, mimo faktycznej sytuacji, formuły okupacyjnej⁶.

Przypomnijmy te okoliczności. Wydarzenia polityczne, które doprowadziły do zawarcia w Brześciu nad Bugiem pokoju między Niemcami, Austro-Węgrami, Turcją i Bułgarią z tzw. Ukraińską Republiką Ludową w dniu 9 lutego 1918 r.⁷ oraz z Rosją (radziecką) 3 marca 1918 r. (wszedł w życie 29 marca 1918 r.) w wyniku czego bez pytania o zgodę polskich organów państwowych w Kró-

⁴ RM-8 k. 348, 349 oraz 354, 355.

⁵ Por. na ten temat: I. Geiss, *Tzw. polski pas graniczny 1914–1918: przyczynek do niemieckiej polityki wojennej w czasie I wojny światowej*, Warszawa 1964.

⁶ 6 grudnia 1916 r. ogłoszono „Rozporządzenie o Tymczasowej Radzie Stanu w Królestwie Polskim” z 26 listopada 1916 r. Tereny obu Generalnych Gubernatorstw po raz pierwszy zostały przy tym nazwane nie terenami okupowanymi, lecz „obszarami administracyjnymi” – *Verordnungsblatt für Generalgouvernement Warschau* z 16 grudnia 1916 r. poz. 210 (dalej: Vo. Bl..., z 16 grudnia 1916 r., poz. 210).

⁷ Por. C. Berezowski, *Powstanie państwa polskiego w świetle prawa narodów*, Warszawa 1934, s. 241.

lestwie, umawiające się strony postanowiły wyłączyć z Królestwa i przekazać „państwu” ukraińskiemu obszar Chełmszczyzny, co spowodowało olbrzymie wzburzenie całego społeczeństwa polskiego. RR i rząd, zlekceważone w ten sposób przez rządy państw centralnych oraz wystawione w związku z tym pod pręgierz opinii publicznej, stanęły w obliczu kryzysu politycznego już u samego progu swego funkcjonowania. W pierwszym odruchu powstała myśl ustąpienia RR i całego jej systemu tworzonych organów państwowych. Obawa, że w zaistniałej próżni politycznej państwa centralne rozczarowane dotychczasowym stanowiskiem Polaków nie dopuszczą do powstania jakichkolwiek polskich instytucji polityczno-państwowych, spowodowała pozostanie RR przy jednoczesnym demonstracyjnym ustąpieniu rządu J. Kucharzewskiego⁸.

Po oświadczeniu rządowym adresowanym do RR, 14 lutego 1918 r. RR ogłosiła swoje drugie orędzie do Narodu⁹. Orędzie to zawierało protest wobec „...Boga i przed światem, przed obliczem ludzi i przed trybunałem dziejów, przed ludem niemieckim i przed ludami Austro-Węgier...” przeciw „nowemu rozbirowi”. RR odrzuciła jakąkolwiek możliwość uznania traktatu brzeskiego „...piętnując go jako akt przemocy...”.

Druga część orędzia stwierdzająca jednostronne „...pogwałcenie (przez państwa centralne – Winnicki) ducha i wewnętrznej treści wydanych aktów monarszych...” (Akt 5 listopada i Patent z 12 września 1917 r. – Winnicki) określiła wyłączność źródeł i podstaw władzy RR z uregulowań i konstytucyjnego znaczenia tych aktów. RR określiła bowiem w tym momencie podstawę swojej zwierzchniej władzy państwowej. Postanowiła „...czerpać prawo sprawowania władzy... opierając się na woli Narodu, wierząc, że Naród pragnie posiadać symbol swej niepodległości... Na tej woli Narodu chcemy oprzeć pośłannictwo

⁸ M. Seyda, *Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty*, t. II, Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin 1918, s. 96.

⁹ Monitor Polski (dalej: MP) nr 7 z 14 lutego 1918 r. Jednocześnie RR wystosowała pisma do obu cesarzy. Wobec przebywania Dyrektora Departamentu Stanu poza Królestwem, list do cesarza Wilhelma zawiózł do Kancelarii Rzeszy adiutant Kakowskiego kpt. Drewnowski. Pismo to „...zrobiło w kołach Kanclerza bardzo dobre wrażenie ze względu na spokojny, poważny i rzeczowy...” Koła polskie w tym poślowie Polacy, były poruszone. Ostrą akcją prowadzili mąż zaufania RR w Berlinie Feldman oraz Żychliński. Na forum parlamentu w uzgodnieniu taktyki z polskim Kołem poselskim odczytał tekst Orędzia RR. Postawę Koła polskiego poparli „socjaliści i centrowcy...”, „...dobre wrażenie zrobiło odwołanie się do ludów Austrii i ludu Niemieckiego... hakatyści pienili się z wściekłości, że Polacy robią tyle hałasu o 4 powiaty...” W efekcie „...20 lutego 1918 r. zapadła decyzja u Kühlmana nieznośnienia okupacji Chełmszczyzny i oddanie kwestii ustalenia granic Komisji mieszanej (po 3 Ukraińców, Niemców, Austriaków i Polaków) – niewykluczony plebiscyt” – sprawozdanie Drewnowskiego z podróży do Berlina w dniach 18–21 lutego 1918 r. – Archiwum Akt Nowych Warszawa, Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego s. 250... 15–19 i 27, 53 i nast. (dalej: GCRR). Z podobną misją do Wiednia jeździł adiutant Lubomirskiego por. Rostworowski. GCRR–27 k. 47–52.

i wysiłki nasze...". Kończąc tę polityczną deklarację RR zastrzegła zachowanie wszystkich dotychczas osiągniętych zdobyczy państwowotwórczych dla przekazania ich jej następcom „...jeżeli dziś nie osiągniemy w pełni celu dążeń Narodu...”.

Sytuację wytworzoną w wyniku wydania orędzia, można zatem określić jako swoisty zamach stanu ze strony RR na układ prawno-polityczny wynikający zarówno z ram politycznych Aktu 5 listopada a także Patentu z 12 września 1917 r. o tymczasowej organizacji władz w Królestwie Polskim i krok w kierunku politycznej emancypacji istniejącego w Królestwie systemu organów polskich.

Bezpośrednio po ogłoszeniu orędzia RR intensywnie przystąpiła do powołania trzeciego członu organów systemu RR – Rady Stanu. Jej główne zadanie upatrywano w przygotowaniu projektów konstytucji Królestwa oraz co ważniejsze i na co w praktyce położono główny nacisk – przepisów o utworzeniu rzeczywistych i suwerennych organów władzy państwowej tj. senatu i izby posłów – Sejmu. Rada Stanu wyłoniona na podstawie samodzielnej polskiej (RR i rząd) ordynacji wyborczej powstała (także z udziałem pasywistów i reprezentantów mniejszości żydowskiej), ale nie odegrała żadnej roli w systemie prawodawczym RR i została przez nią rozwiązana na mocy III, niepodległościowego Orędzia RR w dniu 7 października 1918 r. Sejm ustawodawczy zwołano na podstawie ordynacji wyborczej, której wstępny projekt powstał jeszcze w systemie organów RR.

2. Nie było jedynym i możliwym w praktyce celem Aktu 5 listopada, jak to dominowało w ocenach historiografii polskiej okresu PRL, sięgnięcie Niemiec po zasoby rekruta polskiego walczącego po stronie państw centralnych.

Polska literatura przedmiotu genezę proklamacji listopadowej dostrzega na ogół przez pryzmat chęci sięgnięcia przez państwa centralne (głównie Niemcy) po zasoby rekruta polskiego. Jest to zaledwie jeden aspekt zagadnienia, na pewno ważny, lecz doraźny i niepewny¹⁰. Dla rządów Niemiec i Austro-Węgier sprawą o zasadniczym znaczeniu było to, by w wyniku posunięć militarnych i politycznych stworzyć sytuację, w wyniku której wpływy rosyjskie w Europie Środkowej i Wschodniej zostałyby wyeliminowane. Wiązało się to z wspomi-

¹⁰ Królestwo w 1913 r. miało ok. 13 mln ludności (mobilizacja rosyjska objęła ok. 500 tys.), w 1916 r. było ok. 10 mln w tym około 1460 tys. mężczyzn w wieku poborowym tj. 17–45 lat, z tego zdatnych do służby ok. 70% tj. razem 1 mln 20 tys. Straty miesięczne państw centralnych na początku 1916 r. wynosiły ok. 400 tys. Zatem ok. 1 mln rekruta polskiego z Królestwa, pomijając zagadnienie organizowania i tworzenia nowoczesnej armii praktycznie od zera, nie mógłby zaważyć na losach wojny, a co najwyżej przedłużyć ją o kilka miesięcy, nie decydując bynajmniej na korzyść państw centralnych. Por. S. Dąbrowski, *Walka o rekruta polskiego pod okupacją*, Warszawa 1922, s. 119–120.

naną już realizacją dalekosiężnej w zamierzeniach koncepcji *Mitteleuropy*, której kształt polityczny i ekonomiczny zależec miał przede wszystkim od jednego partnera tj. Niemiec¹¹.

Koncepcja typu *Mitteleuropa* oraz związane z nią plany przebudowy struktur politycznych we Wschodniej i Środkowej Europie przesądziły, jak się przypuszcza, o konieczności podjęcia sprawy polskiej. Wiązana z tym tzw. kwestia rekruta, mimo znacznego zainteresowania nią sfer wojskowych, nie odgrywała tu roli pierwszoplanowej, a w każdym razie nie takiej, by móc wpłynąć w sposób zasadniczy na realizację wojskowych celów zainteresowanych państw. Pomijamy w tym miejscu sprawę ewentualnego ryzyka, jakie niosło z sobą utworzenie na miejscu w kraju okupowanym znacznie większych, obcych oddziałów wojskowych¹².

3. System organów Rady Regencyjnej (dalej RR), w tym wskazanie członków tego organu, nie był pomysłem rządów Niemiec i Austro-Węgier, lecz stanowił autonomiczny zamysł aktywnych kręgów politycznych w samym Królestwie Polskim.

System organów Rady Regencyjnej z nią na czele wywodzi się wprost z koncepcji Tymczasowej Rady Stanu (TRS), a konkretnie jej następczyni, jaką stała się Komisja Przejściowa TRS (dalej: KP), z tym że tej ostatniej przypadła rola przeforsowania samej koncepcji u władz okupacyjnych oraz doprowadzenie do wdrożenia jej w życie. Była to dalsza część prób budowy instytucjonalnych założeń państwowości polskiej w oparciu o linię polityczną Aktu 5 listopada.

Brak możliwości szerszego działania skłonił TRS do wysunięcia żądań przekonstruowania istniejącego układu w kolejne rozwiązanie ustrojowe. W dniu 3 lipca 1917 r. TRS na posiedzeniu plenarnym uchwaliła „Projekt tymczasowej organizacji polskich naczelných władz państwowych”¹³.

W tym miejscu zaznaczmy, że projekt z 3 lipca 1917 r. stanowił wynik daleko posuniętej ewolucji w poglądach TRS na kwestie ustrojowe. Jesz-

¹¹ J. Pajewski, *Mitteleuropa. Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*, Poznań 1959, *passim*; L. Grosfeld, *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach I wojny światowej*, Warszawa 1962, s. 54–79; G. Gratz, R. Schuller, *Die aussere Wirtschaftspolitik Osterreich-Ungarn. Mitteleuropaische Plane*, Wien 1935, *passim*; F. Nauman, *Mitteleuropa*, Berlin 1915, *passim*, i wiele innych (zagadnieniami tymi zajmował się także osobny wydział krakowskiego NKN).

¹² O tym, że ryzyko istniało niech świadczą losy legionistów, epopeja Polskiego Korpusu Posiłkowego oraz zrezygnowanie przez Niemców ze sprowadzenia do Królestwa większej liczby żołnierzy I Korpusu Polskiego w Rosji jako kadr dla PSZ. Było to jednak w dwa lata później od prezentowanych wydarzeń i poglądów oraz w warunkach istnienia w Królestwie polskich organów państwowych.

¹³ K. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej, najważniejsze dokumenty 1912–styczeń 1924*, Warszawa–Kraków 1924, s. 77–83.

cze bowiem dwa miesiące wstecz formułowano ogólne żądania dotyczące powołania przez TRS regenta oraz „tymczasowego rządu Polskiego”¹⁴. Projekt z 3 lipca 1917 r. przewidywał utworzenie: Rady Stanu (50-osobowej), Prezesa Rady Ministerialnej, Rady Ministerialnej (rządu), Ministerstw i Departamentów oraz Komisarzy miejscowych (organy terenowe). System przewidziany projektem miał istnieć „do czasu ustalenia ustroju Państwa Polskiego”¹⁵. Omawiany „projekt” jako swą integralną część posiadał tzw. „Wariant” przewidujący utworzenie Rady Regencyjnej jako „naczelnej władzy przedstawiającej Państwo Polskie”¹⁶. Całość projektu została zakomunikowana obecnym na posiedzeniu TRS Komisarzom rządów Niemiec i Austro-Węgier, którzy zapewнили niezwłoczne przekazanie wiadomości o projekcie swym władzom¹⁷.

W dalszym toku wewnętrznych dyskusji¹⁸ TRS, a później jej kontynuatorka KP, przychyliła się do koncepcji „wariantu” z uwagi na brak w wersji podstawowego elementu „władzy naczelnej” (organu o charakterze głowy państwa)¹⁹.

Ostatecznie z tego właśnie powodu TRS przyjęła postanowienie o forso- waniu u kompetentnych władz okupacyjnych koncepcji systemu ustrojowego z Radą Regencyjną na czele²⁰. Decyzję w tej sprawie przyspieszył kryzys przysięgowy w Legionach i związane z nim reperkusje. W Warszawie na ostateczną wersję propozycji polskiej (TRS) od 27 lipca 1917 r. oczekiwali specjaliści delegacji rządów okupacyjnych. W dniu 30 lipca 1917 r. TRS w uzgodnieniu z delegatami rządów niemieckiego i austro-węgierskiego ustaliła przesłanie swej ostatecznej wersji projektu organizacji polskich władz państwowych w wersji z Radą Regencyjną władzom mocarstw okupacyjnych. Projekt przesłano do Wiednia chcąc zyskać na czasie, ponieważ właśnie tam przebywał Kanclerz Rzeszy Niemieckiej. Do projektu dołączono także propozycję (projekt) tekstu odpowiedzi obu rządów na wnioski polskie a także projekt uroczystego Patentu dwóch cesarzy ogłaszającego ustanowienie systemu polskich władz państwowych w Królestwie Polskim²¹. W ten sposób strona polska przejęła inicjatywę konstrukcji wspomnianego systemu.

¹⁴ Deklaracja TRS z 1.05.1917 r. St. Dzierzbicki, *Pamiętnik z lat wojny 1915–1918*, Warszawa 1983, s. 240–241.

¹⁵ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, par. 1 projektu.

¹⁶ GCRR–292 k. 6–7a. W. Suleja, *Próba budowy...*, s. 238; L. Grosfeld, *Polityka...*, s. 219.

¹⁷ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 76–77.

¹⁸ Dla dyskusji opracowania swej koncepcji TRS utworzyła 14 osobową komisję, do której zaproszono ponadto 110 osobistości, L. Grosfeld, *Polityka...*, s. 219.

¹⁹ Wersja podstawowa przewidywała dość mglistą ewentualność przyznając projektowanej Radzie Stanu „atrybucję”: postanowienie w sprawie powołania Regenta Państwa Polskiego...

²⁰ W. Suleja, *Próba budowy zrębów państwowości polskiej w okresie istnienia Tymczasowej Rady Stanu*, Wrocław 1981, s. 267.

²¹ Tamże, s. 268.

Niezależnie od powyższych działań o charakterze formalnym TRS, podjęła kroki mające na celu wytypowanie osobistości mających wejść w skład RR. Pracowała nad tą kwestią wspomniana wyżej „czternastoosobowa komisja”, do której zaproszono ponadto „dziesięć osobistości”²². Genezę ilościowego oraz częściowo personalnego składu RR należy upatrywać w projekcie podstawowym TRS (bez wariantu) z 3 lipca 1917 r. a więc w tym, w którym wprost o niej nie mówiono.

Przewidywana tym projektem RS, którą określono tam jako „przedstawicielkę państwa polskiego” miała zostać „obrana” przez „delegację wyborczą” składającą się z arcybiskupa warszawskiego (Aleksandra Kakowskiego), Marszałka Koronnego TRS (Wacława Niemojowskiego) oraz „jednej osoby” wybranej przez TRS spoza jej składu²³. Po sprecyzowaniu stanowiska TRS, co do forsowania koncepcji systemu organów z RR, „czternastoosobowa komisja” wypracowała pogląd co do składu ilościowego i personalnego. W początkowej wersji planowano 4–5 osobową RR, do której mieli by wejść: Kakowski, Lubomirski, Piłsudski (na pewno) oraz ewentualnie Niemojowski i Tarnowski²⁴.

Wydarzenia związane z demonstracyjnym ustąpieniem TRS zmieniły bieg tych ustaleń i jak należy sądzić w dużej mierze przesądziły o składzie przyszłej Rady Regencyjnej.

Na 32. posiedzeniu plenarnym TRS padła koncepcja przekształcenia nieistniejącej wprawdzie formalnie, lecz przewidzianej „projektem podstawowym” – „delegacji wyborczej” w organ o charakterze trudnym do określenia, lecz w domyśle głowy państwa, a zatem niejako przyszłej RR. Na tym samym posiedzeniu TRS podjęła jednomyślną decyzję złożenia swych mandatów na ręce Kakowskiego, Niemojowskiego i Lubomirskiego²⁵, typując ich niejako w ten sposób na członków przyszłej RR. Jednakże do ostatecznej wersji składu osobowego było w tym momencie jeszcze daleko, zwłaszcza, że TRS formalnie z własnej woli przestawała istnieć i do dalszych działań na tym polu przystąpiła KP.

KP licząc się ze stanowiskiem pozaaktywistycznych ugrupowań politycznych w Królestwie czuła się zobligowana wziąć pod uwagę ich stanowisko w kwestii konstruowania składu Rady Regencyjnej. Czynniki skupione wokół TRS – KP były w zasadzie zgodne co do obsady omawianego organu przez osoby z niedosłej „delegacji wyborczej”, z tym, że co do Kakowskiego

²² L. Grosfeld, *Polityka...*, s. 219.

²³ Par. 2 „Projekt”, K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 77.

²⁴ L. Grosfeld, *Polityka...*, s. 219.

²⁵ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 85. Z. Lubomirski udał się także do Wiednia celem wysondowania opinii polskich politycznych kół zbliżonych do ugrupowań reprezentowanych w parlamencie wiedeńskim. Kakowski zwlekał z odpowiedzią.

i Lubomirskiego, jako osób spoza grona TRS, konieczne były uzgodnienia z zainteresowanymi. W tym właśnie celu ustępująca TRS wyłoniła delegację w osobach: Ludomira Grendyszyńskiego, Stefana Przeździeckiego i Stanisława Janickiego dla porozumienia się z Kakowskim i Lubomirskim. Kakowski i Lubomirski wahali się. Zbyt wielka odpowiedzialność polityczna łącząca się z ewentualnym przyjęciem kandydatur skłaniała ich do powściągliwości. Istotnym było w tym przypadku także stanowisko najsilniejszego bloku politycznego Królestwa, jakim było pasywistyczne Międzypartyjne Koło Polityczne (MKP). Z kolei ewentualność cofnięcia przez okupantów dotychczasowych koncesji politycznych skłaniała do możliwie szybkiego podjęcia decyzji. Pasywiści zaznaczyli swoje stanowisko. Byli oni w tym czasie łącznie z endecją gotowi podjąć współpracę w tworzeniu polskich urzędów państwowych w Królestwie. Przede wszystkim ostro wystąpili oni przeciw lansowaniu kandydatury Niemojowskiego, upatrując w nim symbol skompromitowanej według ich punktu widzenia polityki TRS. W jego miejsce MKP wysunęło propozycję kandydatury prezesa Zarządu Rady Głównej Opiekuńczej Stanisława Staniszwskiego²⁶. Niemojowski, znając stanowisko MKP oraz wobec nieprzychylnych doń stosunku władz okupacyjnych, odrzucił dotychczasowe propozycje TRS i 2 września 1917 r. zrezygnował z ewentualnego udziału w RR²⁷. Kakowski i Lubomirski wstępnie przyjęli po namyśle propozycje TRS – KP²⁸. W tych sprawach odbyło się 2 września 1917 r. poufne spotkanie zorganizowane przez KP z członkami byłej TRS, a następnie jawne, z udziałem Komisarzy rządów okupacyjnych. Na niejawnym spotkaniu uczestniczący w nim Lubomirski zaproponował trzecią kandydaturę – pasywisty i przywódcy Stronnictwa Polityki Realnej popularnego w wpływowych, konserwatywnych kołach gospodarczych – Józefa Ostrowskiego. Zebrani uchwalili zalecenia dla KP, by jako trzecią wysunęła wobec władz okupacyjnych kandydaturę Adama Tarnowskiego, a w przypadku gdyby ten – co już wówczas rozważano – miał objąć stanowisko premiera pierwszego rządu polskiego w Królestwie, przedstawiła Ostrowskiego²⁹. Powyższe ustalenia potwierdzono

²⁶ W. Suleja, *Próba budowy...*, s. 272.

²⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD) Akta Niemojowskiego – sygn. 30 k. 95–96, AAN–TRS–96 k. 12.

²⁸ O warunkowej zgodzie Kakowskiego świadczy list z 8 września 1917 r. do Niemojowskiego, w którym pisał m.in. „...otóż i ja stwierdzam, że lubo pracowałbym chętnie z Panem jak z każdym prawym Polakiem nad odbudową Ojczyzny, to jednak gdy się przekonam, że kompetencje przyznane Radzie Regencyjnej i rządowi stwarzają nie prawdziwy rząd, ale fikcję rządu, zmuszony będę również z miłości do Ojczyzny wycofać swoją kandydaturę...” – AGAD, tamże.

²⁹ AAN – Warszawa Zespół Akt Tymczasowej Rady Stanu (dalej – TRS) sygnatura 96 karta 10. TRS–96 k. 10. AAN – TRS 96 k. 12.

jawnie 3 września 1917 r. na drugim posiedzeniu KP³⁰. Tego samego dnia przewodniczący KP Józef Mikułowski-Pomorski poinformował Komisarzy rządów niemieckiego i austro-węgierskiego o propozycjach KP w sprawie składu Rady Regencyjnej (kandydatur). Komisarz niemiecki wniósł zastrzeżenie, iż kandydatury wymagają szczegółowych uzgodnień z obu zainteresowanymi rządami. Faktycznie był to sprzeciw wobec osoby znanego z niechęci wobec polityki niemieckiej proaustriackiego Artura Tarnowskiego oraz jednocześnie obawa przed wzrostem wpływów austro-węgierskich w przyszłych organach władz polskich³¹. Komisarze byli obecni na omawianym posiedzeniu. Ponieważ, jak już wspomnieliśmy, nawet pasywiści uważali za możliwe i potrzebne by włączyć się do kreowania kandydatur do Rady Regencyjnej, na tym etapie uzgodnień wysunęli kolejną kandydaturę ze swych kręgów, a mianowicie szefa prezydium MKP Józefa Świeżyńskiego. Z propozycji tej zrezygnowali 11 września 1917 r., godząc się na Ostrowskiego³². Należy w tym miejscu zaznaczyć, że chociaż władze okupacyjne dosyć dobrze orientowały się w mozaice politycznej Królestwa i znały w niej silną pozycję MKP, to jednak stroną w pertraktacjach z nimi była jedynie KP.

Uzgodnienia „wewnątrzpolskie” miały zatem na celu, z jednej strony chęć uzgodnienia przez KP wysuwanych przez siebie kandydatur z liczącym się obozem politycznym, z drugiej właśnie oddziaływanie tego obozu na stanowisko KP. O wadze stanowiska MKP może świadczyć fakt, że w dzień później a więc 12 września 1917 r. cesarze niemiecki i austriacki wyrazili zgodę na wydanie „patentu” w sprawie władzy Państwowej w Królestwie Polskim³³, przesyłając stosowne listy do generalnych gubernatorów warszawskiego i lubelskiego polecające ogłoszenie patentu załączonego do listów³⁴. Ogłoszenie patentu nastąpiło 15 września 1917 r.

Jednobrzmiące listy cesarzy nawiązywały do Aktu 5 listopada i ogłaszały kontynuację „budowy państwa polskiego...” na „...ile tylko pozwala położenie wojenne”. Zastrzegano w nich, że właśnie z uwagi na to położenie, nie jest możliwe ustanowienie monarchy oraz parlamentu. Stwierdzono natomiast wejście w życie w miejsce dotychczasowej TRS „organów Królestwa Polskiego” wyposażonych we władzę ustawodawczą i wykonawczą... tak, że „odtąd władza państwowa w zasadzie spoczywać będzie w ręku rządu narodowego.

³⁰ AAN – TRS 96 k. 3.

³¹ Kandydatura Tarnowskiego była istotnym powodem opóźnienia przez Niemców wydania Patentu cesarzy o ustanowieniu systemu polskich organów państwowych – L. Grosfeld, *Polityka...*, s. 232, też St. Dzierzbicki, *Pamiętnik z lat wojny 1915–1918*, Warszawa 1983, s. 261.

³² W. Suleja, *Próba budowy...*, s. 28–283 (skrajni aktywiści wysuwali w tym czasie kandydaturę A. Gołuchowskiego).

³³ Szczegółowo o Patencie w dalszych częściach pracy.

³⁴ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 87–88.

Za istotną zgodą mężów zaufania kraju mocarstwom okupacyjnym zastrzeżone będą tylko te kompetencje, których domaga się stan wojenny...³⁵.

Patent z 12 września 1917 r. w sprawie władzy Państwowej w Królestwie Polskim między innymi stwierdzał, że do czasu objęcia najwyższej władzy państwowej przez króla lub regenta władzę tę sprawować będzie („oddaje się”) RR, z „zastrzeżeniem stanowiska mocarstw okupacyjnych według prawa międzynarodowego”. Obok trzyosobowej RR Patent przewidywał organ quasi parlamentarny – Radę Stanu oraz władzę wykonawczą „Prezydenta Ministrów” w porozumieniu wraz z gabinetem.

Patent opublikowano w Dzienniku rozporządzeń dla generał-gubernatorstwa warszawskiego³⁶ oraz dzienniku rozporządzeń C i K Zarządu Wojskowego w Polsce³⁷. W dniu opublikowania, 15 września 1917 r. w Warszawie odbyło się uroczyste posiedzenie KP z udziałem Komisarzy okupacyjnych. Komisarze zwrócili się oficjalnie do KP o zakomunikowanie nazwisk kandydatów a właściwie desygnowanie osób do RR. W odpowiedzi Mikułowski-Pomorski oświadczył, że nastąpi to w „najbliższych dniach”³⁸. Stanowisko polskie ostatecznie sprecyzowano 18 września 1917 r. Na czwartym posiedzeniu KP po stwierdzeniu jednoznacznej zgody Kakowskiego i Lubomirskiego, odmowy Tarnowskiego (z 17 września 1917 r.) oraz zgody Ostrowskiego (z 18 września 1917 r.) KP jednogłośnie „wybrała” Kakowskiego, Lubomirskiego i Ostrowskiego. Uchwałę przekazano Komisarzom, którzy „przrzekli” iż „niezwłocznie uchwałę tę prześlą swym rządowi do właściwego załatwiania”³⁹.

„Załatwienie” trwało do 15 października 1917 r. W dniu tym do Warszawy dotarł telegram cesarza Wilhelma II zawierający zgodę (zatwierdzający) na kandydatury desygnowane przez KP⁴⁰.

Biorąc pod uwagę to, że oficjalne ustalenia w sprawach polskich były dokonywane w ścisłym porozumieniu przez oba mocarstwa centralne, należy sądzić, że 15 października 1917 r. był dniem obustronnej zgody na skład RR⁴¹. Również tego dnia KP podała nazwiska członków RR do publicznej wiadomości⁴².

³⁵ Tamże.

³⁶ VBl.

³⁷ Dziennik rozporządzeń c i k Zarządu Wojskowego w Polsce (dalej c i k dziennika) część XVI L. 75.

³⁸ TRS – 96 k. 23.

³⁹ TRS – 96 k. 24–25.

⁴⁰ St. Dzierżbicki, *Pamiętnik...*, s. 262. Telegram odczytał publicznie Przewodniczący KP J. Mikułowski-Pomorski w sali Teatru Wielkiego przed rozpoczęciem spektaklu, na sali byli obecni Lubomirski i Ostrowski, którym urządzono owację. Po wyjściu ze spektaklu „...skauci i legionieści” wyprzęgli konie z dorożki obu członków RR i „...sami ciągnęli”.

⁴¹ C. Berezowski, *Powstanie państwa...*, s. 151.

⁴² W. Suleja, *Próba budowy...*, s. 286.

4. System organów RR emancypował się od ram politycznych Aktu 5 listopada (po II Orędziu RR oświadczone to publicznie), tworzył ramy prawne i w możliwych zakresach struktury administracyjne w jedynym celu jakim było proklamowanie i skonstruowanie państwowości polskiej, obejmującej wszystkie ziemie polskie będące pod zaborami.

RR istniała rok i 19 dni. Zakończyła swą działalność 14 listopada 1918 r. Ostatni z powołanych przez nią gabinetów wykonywał zadania administracyjne do 17 listopada 1918 r., a poszczególni kierownicy resortów nieco dłużej, w tym niektórzy już w ramach pierwszego rządu Polski Niepodległej. Ministerstwa i inne urzędy utworzone na bazie przejętego lub organizowanego przez Radę Regencyjną aparatu administracyjnego wraz z całym pracującym w nich personelem urzędowały nadal. Prowadzona w niesłychanie trudnych a często i niewdzięcznych okolicznościach praca organizatorska rozpoczęta w 1917 r. dała państwu gotowy i co ważniejsze faktycznie działający aparat centralny.

Dała także, tam gdzie to było możliwe, załączki aparatu terenowego i placówek zewnętrznych. Powstały niezbędne akty prawne oraz ich projekty wykorzystane, jak wyżej wskazano, w trakcie organizowania działów polskiej administracji publicznej.

RR, mimo że pochodząca formalnie z przyzwalającej nominacji mocarstw centralnych, składała się z osób wskazanych przez środowiska narodowe. Sama jej koncepcja też była zresztą polska. RR i utworzony przez nią system organów działały w imieniu państwowości polskiej i na jej rzecz.

Lata 1917–1918 były okresem głębokiej radykalizacji społecznej, w wyniku przyspieszonego wzrostu świadomości politycznej szerokich mas, tak pod wpływem warunków wojennych, jak też wielkich wydarzeń socjalnych na Wschodzie. Nie bez znaczenia była sytuacja na froncie zachodnim oraz wewnątrz dwóch pozostałych po upadku carskiej Rosji, państw zaborczych. Na tym tle charakterystyczną była ewolucja taktyki ugrupowań lewicy niepodległościowej od akceptacji rozwiązań politycznie zachowawczych do społecznego radykalizmu. Łącznie ze swymi liderami przystąpiła w pierwszym etapie zmian politycznych w Królestwie, do udziału w pracach TRS, godząc się na założenia państw centralnych oraz, ze względu na ówczesny interes narodowy, na zasady ustroju monarchicznego. Zmiana taktyki nastąpiła jednak bardzo szybko na tle ujawnionych rzeczywistych intencji okupantów oraz pod wpływem wydarzeń na szerokiej arenie. Wtedy to ugrupowania te odstąpiły od „aktywizmu realnego” podjętego przez RR. Niedługo potem, nie identyfikując się z aktywizmem, do RR zbliżyła się prawica, biorąc początkowo udział w pracach RS, a następnie przyjmując teki ministerialne z rąk RR. Ta ostatnia z kolei, nie oglądając się na aktualnie istniejącą koniunkturę, prowadziła konsekwentnie wytyczoną państwowotwórczą pracę organiczną.

Czas pokazał, że zarówno radykalizm lewicy niepodległościowej, ostrożność pasywistów w kraju i zaangażowanie po upadku Rosji na Zachodzie oraz organizatorska praca „aktywistów realnych” w Królestwie przyniosły efekt, który może być oceniony tylko łącznie. „Nerwowość” polityczna przełomu października i listopada 1918 r. była tylko i po prostu naturalnym następstwem sytuacji jaka się wówczas wytworzyła oraz zwykłego w takich warunkach wyścigu do zdobycia władzy. W tych warunkach i na powyższym tle należy rozpatrywać funkcjonowanie RR i jej organów.

Operując pojęciem RR nie należy także zapominać, że skład jej stanowili konkretni ludzie mocno osadzeni w realiach Królestwa: arcybiskup, działacz gospodarczo-polityczny oraz popularny prezydent stołecznego miasta. Pierwszy i drugi nie liczyli na przyszłe kariery polityczne. Ostatni natomiast podejmując się pracy społecznej w RR zdawał sobie doskonale sprawę, że stawia w ten sposób osobistą karierę i dotychczasową autentyczną popularność co najmniej pod znakiem zapytania⁴³.

Członkowie RR podjęli się jednak świadomie zadania, jakim było nadawanie ogólnego kierunku pracom nad tworzeniem państwowego aparatu oraz firmowanie czynności związanych z budową zrębów polskiej państwowości w warunkach okupacyjnych. Był to z ich strony akt politycznej odwagi, a także wyraz poczucia odpowiedzialności za to, co na terenie Królestwa można było w danych warunkach uzyskać dla sprawy polskiej.

Dalsze wydarzenia oraz działania RR i jej organów wykazały, że w praktyce nie samym tylko Królestwem była ona zainteresowana. Zapowiedzią tego była bowiem już rota przysięgi, jaką członkowie Rady Regencyjnej złożyli 27 października 1918 r. Przysięga dotyczyła nie „Królestwa”, o którym wspominał Akt 5 listopada 1916 r. i Patent z 12 września 1917 r. w sprawie władzy państwowej w Królestwie Polskim, lecz „Polski” i „Ojczyzny”. Dalsze poczynania RR dobitnie to potwierdziły. Troska o Korpusy Wschodnie, Polski Korpus Posiłkowy, zagadnienia reemigracji z Rosji, prace placówek zagranicznych, kontakty z reprezentatywnymi, polskimi ugrupowaniami politycznymi na terenie państw zaborczych, traktowanie Królestwa jako bazy wyjściowej dla ustrojowego i terytorialnego rozwoju państwa, montowanie gabinetów z udziałem polityków polskich z Niemiec i Austro-Węgier, przygotowanie pakietów projektów aktów prawnych przewidujących zakres terytorialny władzy polskiej szerszy aniżeli Kongresówka i wiele innych poczynañ świadczą o tym w sposób jednoznaczny. Ukoronowaniem tego wszystkiego było orędzie z 7 paździer-

⁴³ W okresie międzywojennym Lubomirski był brany pod uwagę jako kandydat na prezydenta RP w 1926 r. Z ramienia BBWR piastował mandat senatora, w 1939 r. współpracował z prezydentem Warszawy Starzyńskim. Zmarł po ciężkich przejściach spowodowanych więzieniem na Pawiaku.

nika 1918 r. Powyższemu nie przeczy w znacznej mierze taktyczne sondowanie miarodajnych kół obu państw centralnych na temat politycznego rozwiązania sprawy polskiej jeszcze w trakcie trwania wojny i sytuacji okupacyjnej na terenie Królestwa. Podkreślmy w tym miejscu, że ani RR, ani jej rządy nie zajęły ani razu wiążącego stanowiska wobec mocarstw okupacyjnych w tych sprawach.

Z kolei państwa centralne stawiając sprawę polską poprzez deklarację listopadową, prawdopodobnie nie spodziewały się kierunku jaki przyjmą powstałe przeciw z ich zgodą polskie organy państwowe w Królestwie. Nie uzyskały uległego wasala gotowego do dyspozycyjnej polityki, nie uzyskały także tego, na co bardzo liczyły, mianowicie militarne wzmocnienia w postaci wojsk polskich walczących u ich boku.

Najważniejszym efektem istnienia i działania systemu organów RR stało się zorganizowanie centralnego aparatu administracji państwowej, którego istnienie i praca okazały się niezbędne po ustaniu okupacji. Nie tylko bowiem nie zlikwidowano wówczas żadnego z funkcjonujących urzędów powołanych przez RR, lecz wręcz przeciwnie, wszystkie je rozbudowano, względnie przeorganizowano, dostosowując do rosnących potrzeb i powstałych celów.

Jeden rok istnienia systemu organów RR dał bardzo wiele odradzającej się państwowości. Stworzył przedpole dla suwerennych organów Państwa Polskiego umożliwiając mu podjęcie działań „z marszu”, bez potrzeby tracenia energii na prace organizatorskie i tworzenie aparatu niezbędnego do wykonywania władczych i administracyjnych funkcji państwa.

O tym, że nie był to aparat fikcyjny, obsadzony figurantami wykorzystującymi koniunkturę lub dogadzającymi własnym ambicjom, świadczy fakt, iż wszyscy urzędnicy utworzonego przez RR aparatu pracowali nadal na swych stanowiskach, również po dniu 14 listopada 1918 r., a wielu spośród ministrów z gabinetów RR objęło stanowiska szefów resortów także w okresie późniejszym.

Sama RR jako władza tymczasowa ustąpiła z chwilą wytworzenia się warunków, w których jej dalsze istnienie stało się bezprzedmiotowe. Jej wytrwanie w skomplikowanych i dramatycznych okolicznościach jakie wytworzyły się na przełomie października i listopada 1918 r. oraz mimo wszystko niedopuszczenie do destrukcji aparatu rządowego a także, co ważniejsze do utworzenia innego przejściowego podmiotu państwowej władzy (tzw. „Rada Narodowa” projektowana przez działaczy MKP), świadczy o determinacji, z jaką RR dążyła do swego głównego celu, przekazania posiadanej władzy w jej formalnym sensie przyszłej autentycznej reprezentacji narodowej. Nie udało się jej mimo intensywnych przygotowań zwołać Sejmu. Przekazała władzę Piłsudskiemu realistycznie oceniwszy zaistniałą sytuację, która przerosła ją niezależnie od jej najlepszych intencji.

Obiegowe, na ogół negatywne oceny formułowane tak często w literaturze oraz podręcznikach w odniesieniu do RR, nie oddają zatem rzeczywistego obrazu, ani działania podjętego i zrealizowanego przez nią i system jej organów. Wynika to przede wszystkim z faktu, iż ocenia się RR niemal jako jeszcze jeden element sytuacji okupacji (niemieckiej i austriackiej), bez wzięcia pod uwagę jej genezy, zwłaszcza zaś bez poznania jej działalności w warunkach sytuacji politycznej w okupowanym kraju. Często także myśli się tylko o samej RR, zapominając lub zgoła nie widząc nic o wielotysięcznym aparacie przez nią zorganizowanym, który funkcjonował w polskim wymiarze sprawiedliwości, oświacie wszystkich stopni oraz w pozostałych gałęziach zarządu państwowego. Ten właśnie aparat i jego dokonania to miara intencji i skuteczności funkcjonowania RR.

Na ocenie RR zaważyły także inne względy. Rozwarstwienie polityczne podzielonego granicami społeczeństwa polskiego powodowało, że względy partyjne dominowały ponad racjami ogólniejszymi. Stąd antagoniści aktywizmu lub secesjoniści z aktywizmu nie cofali się przed skrajnymi i często oszczerczymi pomówieniami wobec dotychczasowych czołowych pasywistów, którzy przecież weszli w skład RR. Tylko politycznemu zacierzewieniu przypisać można, że oponenci ci nie dostrzegali, że dawni pasywiści przeszli najpierw na pozycje aktywizmu, aby następnie, w miarę zmieniających się okoliczności skoncentrować się na działaniu, które dziś nazwalibyśmy państwowotwórczym. Późniejsze, bardziej stonowane oceny RR i jej dzieła, uległy niemal całkowitemu wyciszeniu wskutek jednostronnej, sanacyjnej teorii „czynu Wodza” jego *pretorian*. Stałe pogarszanie się stosunków niemiecko-polskich w dwudziestolecie międzywojennym także nie sprzyjało podkreślaniu zasług instytucji o rodowodzie skoliigaconym z byłym zaborcą. Oceny z czasów po II wojnie światowej z kolei zdeterminowało materialno-historyczne i klasowe podejście, a także fakt ostatniej niemieckiej okupacji z jej wszystkimi tragicznymi przejawami. W tej atmosferze RR niejednokrotnie była traktowana niemal jako ciało kolaboracyjne. Fakty i oceny zebrane w niniejszej pracy dowodzą jak bardzo krzywdzący był i jest taki osąd. W tym kontekście na formalną uwagę zasługuje fakt/ciekawostka: nawet po uchwaleniu konstytucji RP z 1921 r., aż do 1926 r. podstawą prawnoustrojową funkcjonowania rządów Rzeczypospolitej był dekret o tymczasowej organizacji władz w Królestwie Polskim [sic]⁴⁴.

⁴⁴ Ogłoszony w 1 numerze Dziennika Praw Królestwa Polskiego z datą 1 lutego 1918 r. poz. 1 (data dekretu 3 stycznia 1918 r.) oraz w 2 numerze Monitora Polskiego z 7 lutego 1918 r. poz. 2. Por. na ten temat np. M. Pietrzak, *Rządy Parlamentarne w Polsce w latach 1919–1926*, Warszawa 1969, s. 186, 187, 204, 205.

5. Do osiągnięcia niepodległości niezbędne są działania dyplomatyczne i militarne (na ogół), natomiast dla skonstruowania państwowości niezbędne są system prawa i struktura administracji we wszystkich jej niezbędnych dziedzinach⁴⁵.

a. Zręby dyplomacji

Pierwszym krokiem w kierunku utworzenia zależnych od rządu i reprezentujących jego politykę placówek było przejście przez Departament Stanu (KP, rządów RR, przekształcony po 7 października 1918 r. w MSZ) biur prasowych i „misji” krakowskiego Naczelnego Komitetu Narodowego (NKN).

Po powołaniu przez RR pierwszego Szefa gabinetu i wobec krystalizowania się składu rządu, 5 grudnia 1917 r. NKN zwrócił się do Prezydenta Ministrów z propozycją przekazania DSP wszystkich prowadzonych przez NKN zagranicznych biur informacyjnych⁴⁶. Umowę w sprawie przekazania „...biur informacyjnych i misji zagranicznych... z dniem 1 stycznia 1918 r. ...” Prezydent Ministrów zatwierdził 11 grudnia 1918 r. W efekcie DSP przejął „...kierownictwo polityczne i administracyjne...” nad „placówkami” w Bernie, Sztokholmie, Hadze, Konstantynopolu, Budapeszcie, Wiedniu i Sofii. Z czasem powstały następne placówki o różnym charakterze w Krakowie, Lwowie, Moskwie, Piotrogradzie, Kijowie, Tyflisie, Noworosyjsku, Helsinkach, Mińsku i Wilnie⁴⁷, w Rydze⁴⁸ i Dźwińsku⁴⁹.

Placówkami zawiadywał bezpośrednio Wydział Dyplomatyczny DS. Placówkami kierowali między innymi: Michał Rostworowski w Bernie (była tam „misja polityczna” i biuro prasowe – łącznie 13 osób), Stanisław Wędkiewicz w Sztokholmie („ekspozytura” – 4 osoby), Wilhelm Feldman w Berlinie, Tadeusz St. Grabowski w Sofii, Teodor Filipowicz w Wiedniu, J. Włodek w Hadze, W. Maciejewski w Konstantynopolu.

Zadania „placówek zagranicznych” polegały głównie na obsłudze prasowej, tj. przesyłaniu codziennie komunikatów i artykułów prasie zagranicznej, pracy wydawniczej oraz inspirującej prasę miejscową. Placówki utrzymywały także „...zależnie od warunków, kontakt z rządami miejscowym informując je w duchu polityki krajowej o wypadkach w Polsce”⁵⁰. Wydział Dyplomatyczny

⁴⁵ Por. szerzej na ten temat: Departament Stanu – Ministerstwo Spraw Zewnętrznych, [w:] Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna...*, s. 234–252.

⁴⁶ T. Manteuffel, *Uniwersytet Warszawski w latach 1915–1916 – kronika*, Warszawa 1936, s. 226. Uchwałę w tej sprawie NKN podjął na posiedzeniu Stałego Komitetu Wykonawczego w dniu 15 października 1917 r. – dzień intromisji RR – GCRR 241 k. 5–32.

⁴⁷ T. Manteuffel, *Uniwersytet Warszawski...*, s. 226.

⁴⁸ PRM – 10 k. 82.

⁴⁹ MP nr 79 z 24.06.1918 r.

⁵⁰ Rubryki części nieurzędowej MP świadczą o dużej aktywności placówek.

utrzymywał stały kontakt z placówkami przekazując im materiały i informacje dwa razy w tygodniu (były to ogólne instrukcje polityczne oraz raporty sytuacyjne zaznajamiające z działalnością i planami rządu, stosunkami międzypartyjnymi, bieżącą sytuacją w kraju oraz przegląd prasy). Placówki z kolei nadsyłały „...dokładne sprawozdanie ze stanu polityki międzynarodowej na podstawie prasy zagranicznej i wywodów...”. Ze sprawozdaniami tymi DS zapoznawał RR, rząd oraz wykorzystywał dla informowania prasy krajowej⁵¹.

Poza tym ww. placówki spełniały funkcje o charakterze konsularnym poprzez interwencje w sprawach paszportowych i pomoc w organizowaniu powrotów do kraju oraz poprzez badanie możliwości nawiązania stosunków gospodarczych Polski z krajami walczącymi i neutralnymi. Dla tego ostatniego celu w marcu 1918 r. zapoczątkowano tworzenie referatów ekonomicznych przy placówkach, nadzorowanych przez Wydział Ekonomiczno-Handlowy. Część z biur prasowych (placówek) stała się bazą dla instytucji wyższego szczebla w stosunkach RR i rządu, poza granicami Królestwa. Decyzje w tych sprawach wynikały ze zmienności sytuacji politycznej, tak zewnętrznej jak i wewnętrznej. Na tym tle doszło do utworzenia dwu oficjalnych Przedstawicielstw RR (w Rosji i Finlandii), Przedstawicielstwa Rządowego w Berlinie, Delegata DS w Wiedniu, męża zaufania w Dźwińsku i Kijowie (z czasem z próbą uwierzytelniania jako posła nadzwyczajnego i pełnomocnego ministra). Specjalny charakter uzyskała pod koniec wojny placówka w Szwajcarii. Ze względów oczywistych nie utworzono placówek w państwach koalicji, aczkolwiek poprzez Berno próbowano nawiązywać kontakty z emigracją i politykami polskimi na Zachodzie, jak również w ostatniej fazie wojny z przedstawicielstwami dyplomatycznymi koalicji w Szwajcarii⁵². Rola, ranga i nazwy placówek zagranicznych były rozmaite. Wynikało to z ogólnej sytuacji politycznej, w jakiej znajdowały się władze polskie w Królestwie.

Do czasu jednostronnego wyłamania się z ram Patentu z 12 września 1918 r. (orędzie RR z 7 października 1918 r.) normalne układy i stosunki międzynarodowe były nie do pomyślenia, jako zastrzeżone mocarstwu okupacyjnym. Stąd też „gimnastyka” polityczna dotycząca omawianych placówek.

Największe znaczenie miała placówka rosyjska – Przedstawicielstwo RR w Rosji uznana za polskie poselstwo przez Ludowy Komisariat Spraw Zagra-

⁵¹ Np. rozmowy szefa placówki w Sofii z członkami rządu bułgarskiego – GCRR – 250 k. 64.

⁵² Wizyta szefa placówki W. Rostworowskiego u Prezydenta Związku Szwajcarskiego F. Calondera oraz notyfikacja niepodległościowego Orędzia RR z 7 października 1918 r. placówkom dyplomatycznym (osobiście przez Rostworowskiego) Francji, Wielkiej Brytanii, USA, Włoch i Holandii – MP nr 182 z 22 października 1918 r. Rostworowski wystąpił już w charakterze oficjalnego przedstawiciela rządu.

nicznych, która przede wszystkim reprezentowała interesy obywateli Królestwa Polskiego w Rosji oraz skutecznie, w porozumieniu z rządem Królestwa Polskiego, przeprowadziła reemigrację uchodźców polskich w Rosji. Przedstawicielstwo zostało uznane za polską placówkę dyplomatyczną przez rządy polskie po 11/14 listopada 1918 r. i jako takie funkcjonowało do czasu nawiązania stosunków dyplomatycznych po wojnie 1919–1921 r.

b. Zagadnienia tworzenia polskich sił zbrojnych w trakcie, u schyłku i po ustaniu I wojny światowej mają bogatą literaturę. Dla zsyntetyzowania niniejszych rozważań, tj organizacji scentralizowanej struktury Wojska Polskiego w zakresie podjętym przez RR i jej organy, przytoczmy jedynie podsumowanie tych działań.

W sprawach związanych z omawianą tematyką, niezależnie od zagadnień struktury i organizacji naczelnego organu administracji wojskowej, w końcowej fazie okupacji RR przystąpiła do tworzenia ściśle operacyjnego aparatu wojskowego oraz podjęła działania polityczne w sprawach wojskowych. Bezpośrednio po niepodległościowym orędziu z 7 października 1918 r., RR w porozumieniu z Radą Ministrów wprowadziła z dniem 12 października 1918 r. rotę przysięgi dla wszystkich polskich oddziałów i organizacji wojskowych⁵³. Przysięga miała się odbywać z powołaniem na „...Boga, Ojczyznę... Państwo Polskie... i... Radę Regencyjną jako tymczasową zastępczynię przyszłej Władzy Zwierzchniej Państwa Polskiego...”. Przez określone rotą „Wojsko Polskie” rozumiano wszystkie formacje istniejące zarówno na terenie Królestwa jak też powstające w Galicji i na obszarze innych części ziem polskich. Jako pierwsze złożyły przysięgę w dzień po ogłoszeniu roty, oddziały PSZ garnizonu warszawskiego, a 14 października 1918 r. reszta pododdziałów I Brygady PSZ w garnizonie w Ostrowi Mazowieckiej⁵⁴. Rota przysięgi została wprowadzona dekretem RR, który ponadto stanowił, iż z chwilą zaprzysiężenia wojsko przechodzi pod zwierzchnictwo RR. Wykonanie dekretu RR powierzyła Dyrektorowi KW (Komisja Wojskowa KP a następnie RR, po 7 października 1918 r. MSWojsk.)⁵⁵. Jednocześnie z wydaniem ww. dekretu RR zwróciła się z orędziem „...do oficerów i żołnierzy wszystkich byłych formacji Wojska Polskiego”⁵⁶ wzywającym ich do wstępowania „pod sztandary narodowe”⁵⁷.

⁵³ MP nr 174 z 12 października 1918 r. GCRR – 42 k. 357, GCRR – 263, k. 79.

⁵⁴ MP nr 176 z 15 października 1918 r.

⁵⁵ J.M. Jampolski, *Wspomnienia z czasów okupacji austriackiej w Królestwie Kongresowym*, Kraków 1924, s. 44.

⁵⁶ MP nr 176 z 15 października 1918 r. GCRR – 42 k. 332.

⁵⁷ Odezwa ta spowodowała pewne zamieszanie w Galicji. Np. Sikorski zinterpretował ją w ten sposób, że polecił części oficerów i żołnierzy udanie się na własną rękę do Warszawy – z raportu brygadiera Rosji do RR z 16 października 1918 r. – GCRR – 42 k. 404.

W dniu 25 października 1918 r. utworzono urząd Szefa Sztabu Wojsk Polskich, któremu powierzono przedkładanie RR do zatwierdzania strategicznych decyzji i koncepcji dotyczących powstającej armii polskiej⁵⁸. Na to stanowisko powołano gen. Tadeusza Rozwadowskiego, awansowanego przez RR na stopień generała dywizji⁵⁹.

Samodzielna działalność RR i rządu w sprawach wojskowych, niezgadniana już z okupantami, uzyskała status formalny z dniem 23 października 1918 r., kiedy to Generalny Gubernator Warszawski, nadal urzędujący i sprawujący na mocy uzgodnień niemiecko-austriackich funkcję Naczelnego Dowódcy Polskiej Siły Zbrojnej, zrzekł się na rzecz RR powyższej funkcji⁶⁰. Próby wysunięcia przy tym warunków zostały przez RR odrzucone i pozostały bez biegu⁶¹. Uwieńczyło to kroki podjęte w sprawie przekazania formalnego, jakie rozpoczęto w dniu 18 października 1918 r.⁶², a których pierwszym efektem było przekazanie dowódcy I Brygady PSZ płk. Minkiewiczowi szefostwa w dowodzonej przez niemieckiego gen. Felixa von Bartha Inspekcji Wyszkożenia PSZ⁶³.

W dniu 27 października 1918 r. RR wydała dekret polecający rządowi przystąpienie do „bezwłocznego” formowania „narodowej armii regularnej”⁶⁴ w oparciu o przepisy ogłoszonej przez nią 29 października 1918 r. „Tymczasowej ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej”⁶⁵. Dnia 4 listopada 1910 r. RR awansowała gen. Stanisława Szeptyckiego na stopień generała dywizji mianując go Generalnym Inspektorem Broni i powierzając mu tymczasowe dowództwo „...wszystkich sił zbrojnych na obszarze dawnej okupacji austro-węgierskiej oraz w tej części Galicji, która się pod władzą polską znaj-

Tekst odezwy brzmiał: „W związku z naszym orędem do narodu polskiego z dnia 7 października 1918 r. i dekretem o objęciu przez nas zwierzchniej władzy nad Wojskiem Polskim i zmianie roty przysięgi z dnia 12. października br. – zwracamy się do Was – oficerowie i żołnierze, którzyście zbrojnie służyli Ojczyźnie w Legionach Polskich i innych formacjach Wojska Polskiego – z gorącym wezwaniem niezwłocznego stawienia się pod sztandary Wojska Polskiego tworzącego się w stolicy Państwa, żołnierze wykonajcie Wasz Obowiązek! Ojczyzna na Was liczy! Warszawa, dn. 12 października 1918 r. ...” – GCRR – 42 k. 332.

⁵⁸ GCRR – 42 k. 349, MP nr 190 z 31 października 1918 r.

⁵⁹ GCRR – 259 k. 14 (Rozwadowski złożył przysięgę 31 stycznia 1918 r. – GCRR – 42 k. 371).

⁶⁰ GCRR – 42 k. 326, 363, 366.

⁶¹ Pismo RR do GGW z 28.10.1918 r. – GCRR – 42 k. 366.

⁶² „My Rada Regencyjna, w uznaniu zasług położonych przez Waszą Eksceleńcę przy przygotowaniu kadrów Wojska Polskiego wyrażamy Waszej Eksceleńcy w chwili Jego ustąpienia... trudy poniesione przy zakładaniu podwalin pod budowę polskiej siły zbrojnej...” – GCRR – 42 k. 330.

⁶³ GCRR – 42 k. 336 (19 października 1918 r.).

⁶⁴ GCRR – 42 k. 369, Dziennik Praw nr 13 poz. 27.

⁶⁵ Dziennik Praw Królestwa Polskiego nr 13 poz. 28, GCRR – 42 k. 393–403.

duje⁶⁶. W tym samym okresie Szef Sztabu Generalnego wydał rozkaz, zobowiązujący najstarszego stopniem oficera Polaka w danej miejscowości byłej okupacji ck, do objęcia dowództwa nad miejscowymi oddziałami polskimi zaprzysiężenia ich oraz działania w porozumieniu z Komisarzem Rządu na tym terenie⁶⁷.

Rząd następnie przystąpił do zleconego przez RR w dniu 19 października 1918 r. organizowania poboru mężczyzn rocznika 1897⁶⁸. Dyrektora KW (MSWojsk.), do czasu „...zamianowania Naczelnego Wodza” do sformowania trzech pułków piechoty, pułku artylerii, pułku kawalerii, batalionu saperów i oddziałów pomocniczych, 16 „szwadronów konnicy wojewódzkiej” oraz „luźnych oddziałów ze stojącego do dyspozycji materiału ludzkiego byłych korpusów – Polskiego Korpusu Posiłkowego, I, II i III Korpusu”⁶⁹.

W garnizonie krakowskim awansowano Bolesława Roję do stopnia generała brygady akceptując czynności organizacyjne podjęte przez niego „na miejscu”.

Podjmując dalsze decyzje wdrażane przez KW, RR 4 listopada 1918 r. powołała „...wszystkich zdatnych do broni oficerów Polaków tak z obcych wojsk jak i w kraju się znajdujących...”, ogłosiła pobór ochotniczy oraz nakazała „...wypełniać formacje liniowe polskie przejęte z wojsk austriackich żołnierzem własnym i tworzyć z nich jednostki bojowe...”, tworzenie pułków i szwadronów terytorialnych w utworzonych okręgach wojskowych Królestwa⁷⁰, a 11 listopada 1918 r. upoważniła organa wojskowe do powołania „...do czynnej pomocy w utrzymaniu ładu i porządku... organizacji sportowe i społeczne...”⁷¹.

Jednocześnie utworzone w tym trybie najwyższe polskie władze wojskowe formowały kadry nadając (weryfikując) stopnie i przydziały oficerów byłych Korpusów Polskich na Wschodzie⁷². Utworzono także dekretem RR z 8 listopada 1918 r. „Najwyższe Zwierzchnictwo Sądowe Wojsk Polskich”⁷³.

⁶⁶ GCRR – 259 k. 29, MP nr 195 z 5 listopada 1918 r. – (Szeptycki złożył przysięgę 7 listopada 1918 r. – GCRR – 42 k. 372).

⁶⁷ MP nr 191 z 2 listopada 1918 r.

⁶⁸ GCRR – 42 k. 336. W oparciu o „Tymczasowa ustawę poborową” z 19 października 1918 r. – GCRR – 42 k. 331–341.

⁶⁹ GCRR – 42 k. 337.

⁷⁰ GCRR – 42 k. 382 (W ck armii znajdowało się 3 pułki piechoty „czysto polskich”, z co najmniej 1/2 Polaków 7 pułków piechoty, 7 pułków landwery, 4 pułki kawalerii, 1 brygada i 4 pułki artylerii – GCRR – 42 k. 359). MP nr 195 z 5 listopada 1918 r.

⁷¹ GCRR – 42 k. 495.

⁷² GCRR – 41 k. 40, 41, GCRR – 318 k. 230–236, GCRR – 257, GCRR – 274, GCRR – 259 k. 11–14.

⁷³ GCRR – 264 k. 3, 18.

Dzień wcześniej utworzono stanowisko Naczelnego Lekarza Wojsk Polskich oraz Szefa Służby Sanitarnej, powołując na nie oficerów w stopniu generałów⁷⁴.

Pobór i zaciąg ochotniczy trwał w utworzonych 15 Okręgach Wojskowych Królestwa, których siedziby mieściły się w Warszawie, Siedlcach, Lublinie, Radomiu, Kielcach, Piotrkowie, Częstochowie, Łodzi, Kaliszu, Łowiczu, Włocławku, Ciechanowie, Łomży oraz Suwałkach i niesprecyzowanym jeszcze miejscu na terenach byłych etapów armii niemieckiej⁷⁵. Wszystkie ustalenia i przedsięwzięcia RR i działającego z jej upoważnienia organu naczelnego administracji wojskowej – KW – Ministerstwa Spraw Wojskowych zostały przejęte i kontynuowane przez rozbudowującą się władzę wojskową po 11 listopada 1918 r. (data powierzenia przez RR i przyjęcia przez Piłsudskiego naczelnego dowództwa Wojska Polskiego), z tym, że nastąpiła zmiana na stanowisku Szefa Sztabu Generalnego. Piłsudski odwołał gen. Rozwadowskiego i powołał na to stanowisko byłego Generalnego Gubernatora Lubelskiego gen. Szeptyckiego.

Przekazanie przez RR władzy wojskowej Piłsudskiemu nie było aktem iluzorycznym, lecz scedowaniem samodzielnie objętej i centralnie zorganizowanej oraz rozbudowywanej bardzo ważnej dziedziny władzy państwowej. Podobnie było z pozostałymi działami administracji państwowej przejętymi przez rząd polski po 17/18 listopada 1918 r.

Uwagi końcowe

Jeden rok i 19 dni istnienia systemu organów RR dał bardzo wiele odrodzonej w listopadzie 1918 r. suwerennej państwowości polskiej. W przełomowym momencie nowo utworzone centralne organy władzy państwowej zastały wielotysięczny, gotowy i działający oraz wysoce fachowy aparat administracyjny. Mogły zatem, bez potrzeby wytracania energii na żmudne prace organizatorskie, przystąpić do wykonywania funkcji władczych i administracyjnych. Ten aparat, jego dokonania i przydatność to miara intencji i zasług RR w dziele budowy państwowości polskiej. Czołową rolę w tym procesie odgrywała praca Rady Ministrów Królestwa Polskiego (Rząd Królewsko-Polski). Jego istnienie i praca okazały się niezbędne po ustaniu okupacji w Królestwie, a następnie podczas scalania byłych dzielnic rozbiorowych. Nie tylko bowiem nie zlikwidowano wówczas żadnego z funkcjonujących urzędów powołanych

⁷⁴ Powierzone byłemu Naczelnemu Lekarzowi I Korpusu gen. Małewskiemu – PRM – 11 k. 71.

⁷⁵ MP nr 191 z 2 listopada 1918 r.

przez RR, lecz przeciwnie, wszystkie je rozbudowano, względnie przeorganizowano, dostosowując do rosnących potrzeb i powstałych celów. O tym, że nie był to aparat fikcyjny czy, jak niekiedy sugeruje literatura, nieomal kolaboracyjny świadczy fakt, iż wszyscy urzędnicy utworzonego przez RR aparatu pracowali nadal na swych stanowiskach również po 14/17 listopada 1918 r. a wielu spośród ministrów z gabinetów RR objęło stanowiska szefów resortów w okresie późniejszym (np. płk Jan Wroczyński, Antoni Minkiewicz, Witold Chodźko, Józef English, Stanisław Janicki, Julian Eberhardt, Jan Kanty Steczkowski, Antoni Ponikowski, Waław Makowski, Henryk Strasburger⁷⁶ i inni). Samą zaś koncepcję organu Tymczasowego Naczelnika Państwa rząd Moraczewskiego zaakceptował na podstawie projektu ustrojowego jaki przedstawił ostatni Kierownik Rady Ministrów RR Władysław Wróblewski, późniejszy poseł nadzwyczajny i pełnomocny RP w Waszyngtonie. Zasady przedstawione przez Wróblewskiego rząd Moraczewskiego „uchwalił” jednomyślnie⁷⁷ i polecił Ministrowi Spraw Wewnętrznych „wypracowanie projektu odpowiedniego dekretu...” (dekret Józefa Piłsudskiego z 22 listopada 1918 r.). Projekt przyjęto na 5. posiedzeniu rządu w dniu 21 listopada 1918 r.⁷⁸

Bibliografia

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN)

Protokoły Rady Ministrów Królestwa Polskiego, sygn. 8.

Zespół Akt Tymczasowej Rady Stanu, sygn. 96.

Zespół Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej, sygn. 41, 42, 257, 259, 263, 264, 274, 318.

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD)

Akta Niemojowskiego, sygn. 30.

Dziennik Praw Królestwa Polskiego, 1918.

Dziennik rozporządzeń c i k Zarządu Wojskowego w Polsce, część XVI, L. 75.

Monitor Polski, 1918.

Berezowski C., *Powstanie państwa polskiego w świetle prawa narodów*, Warszawa 1934.

Dąbrowski S., *Walka o rekruta polskiego pod okupacją*, Warszawa 1922.

Dzierzbicki St., *Pamiętnik z lat wojny 1915–1918*, Warszawa 1983.

Geiss I., *Tzw. polski pas graniczny 1914–1918: przyczynek do niemieckiej polityki wojennej w czasie I wojny światowej*, Warszawa 1964.

⁷⁶ Henryk Strasburger był w tym przypadku postacią szczególną, gdyż po wybuchu II wojny światowej pełnił funkcję wiceministra w emigracyjnym rządzie gen. Wł. Sikorskiego w Londynie.

⁷⁷ RM-8 – nr klatki mikrofilmu nieczytelny – posiedzenie nr 4 rządu J. Moraczewskiego.

⁷⁸ RM – 8 k. 361. Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego...*, <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/85263/edition/80026/content?&meta-lang=pl> (30.08.2023).

- Gratz G., Schuller R., *Die aussere Wirtschaftspolitik Osterreich-Ungarn. Mitteleuropaische Plane*, Wien 1935.
- Grosfeld L., *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach I wojny światowej*, Warszawa 1962.
- Jampolski J.M., *Wspomnienia z czasów okupacji austriackiej w Królestwie Kongresowym*, Kraków 1924.
- Kumaniecki K., *Odbudowa państwowości polskiej, najważniejsze dokumenty 1912–styczeń 1924*, Warszawa–Kraków 1924.
- Nauman F., *Mitteleuropa*, Berlin 1915.
- Pajewski J., *Mitteleuropa. Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*, Poznań 1959.
- Pietrzak M., *Rządy Parlamentarne w Polsce w latach 1919–1926*, Warszawa 1969.
- Seyda M., *Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty*, t. II, Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin 1918.
- Suleja W., *Próba budowy zrębów państwowości polskiej w okresie istnienia Tymczasowej Rady Stanu*, Wrocław 1981.
- Winnicki Z.J., *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917–1918)*, Wrocław 2017.